TWEE

“Jarenlang heb ik me afgevraagd of ik dit landschap zou missen als we teruggingen naar Gelderland, en voor het eerst denk ik: ja, de herinnering aan horizon, sloten, koeien en grutto’s zal me met weemoed vervullen.

— **Koos van Zomeren, schrijver en columnist in NRC (Van Zomeren 1998)**

Foto: Koe in wei bij Kamerik

Een uniek landschap midden in de Randstad

Koeien. Vergezichten over de weilanden. Een geometrisch patroon van slootjes en een historische windmolen in de polder. Iedereen heeft wel een beeld bij het Groene Hart. Maar deze (vaak nogal nostalgische) beelden vertellen maar het halve verhaal over dit gebied. Wat maakt het Groene Hart belangrijk en aantrekkelijk en voor wie?
Van bovenaf gezien is het Groene Hart het opengebleven veenweidelandschap omringd door de Randstad, een ring van vier grote steden en enkele kleinere steden en groeikernen hiertussen. Op wereldschaal zou de Randstad een metropool genoemd kunnen worden met circa 7 miljoen inwoners. Ondanks dat Randstad en Groene Hart verbonden zijn door elkaars nabijheid is de tegenstelling groot. Er zijn weinig metropolitane gebieden in de wereld waarin zo'n groot middengebied landelijk is gebleven. Dit gebied wordt bovendien gekenmerkt door historische elementen die de geschiedenis van Nederland vertellen; zoals de stelling van Amsterdam, de Oude en Nieuwe Hollandse Waterlinie en het verkavelingspatroon uit de twaalfde eeuw.
Het landbouwkundig gebruik en de aanverwante bedrijvigheid, zoals transport en verwerking van landbouwproducten, is dominant in het Groene Hart. Economisch gezien zijn de prestaties van de landbouw indrukwekkend; op grote schaal wordt voor de wereldmarkt geproduceerd.
Door bewoning en het landbouwkundig gebruik ontstaat echter een dilemma.
De gebruikelijke drooglegging van de veengebieden, die het gebied bewoonbaar houden en maken dat de landbouw kan concurreren op wereldschaal, zorgt voor maatschappelijk negatieve gevolgen, zoals verzakkingen en relatief hoge kosten voor bodembeheer. Tegelijk heeft het voor gebruik geschikt maken van het veengebied een gewaardeerd landschap gevormd en biedt de economische activiteit de broodnodige vitaliteit. Voor stakeholders en bestuurders is het de opgave om deze tegenstrijdige belangen af te wegen. Wellicht zou een erfgoedstatus voor de slagenverkaveling hierbij kunnen helpen.

Het Groene Hart is de groene en agrarische kern van de Randstad

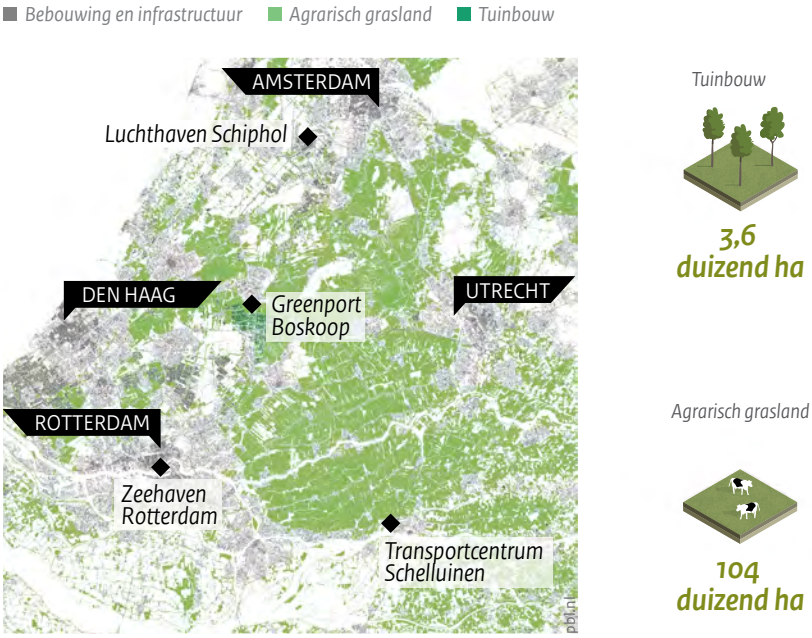

Bron: LGN

Het Groene Hart is het groene agrarische gebied midden in de agglomeratie van de vier grote Randstadsteden. De agrarische sector gebruikt circa 67 procent van het grondoppervlak en verdient zijn geld vooral met de productie van melk en met boom- en sierteelt, dit laatste vooral geconcentreerd in en om Boskoop. 10 procent van het geld in het Groene Hart wordt met deze primaire landbouw verdiend (Rabobank 2012). De nabijheid van de havens Schiphol en Rotterdam, verwerkings- en verhandelingscentra en een goede infrastructuur via weg en spoor bieden goede condities voor de export van de landbouwproducten.

Het Groene Hart is een aantrekkelijke woonomgeving voor de Randstedeling

Gemiddeld aantal forensen tussen 2007 en 2011

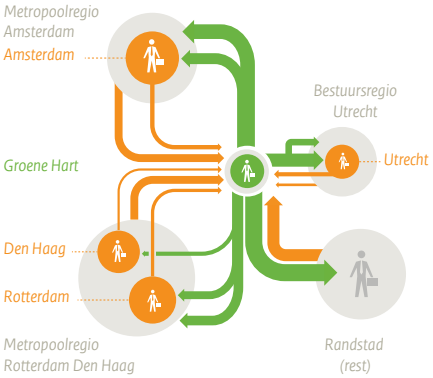

Aandeel verhuisde personen uit de G4-steden naar een gemeente in het Groene Hart t.o.v. het totaal aantal verhuisden van de G4 naar de Groene Hart-gemeenten tussen 2008 en 2013

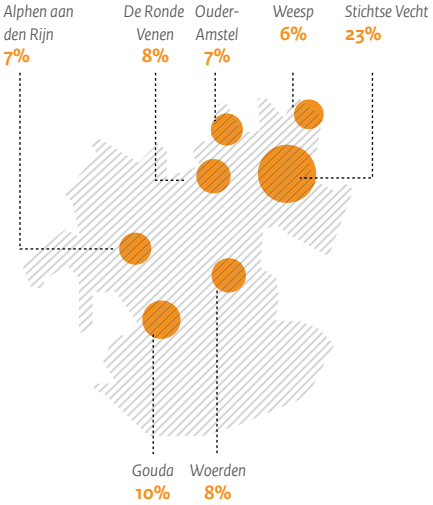

Bron: OViN, CBS

De goede bereikbaarheid van banen maakt het Groene Hart een aantrekkelijk gebied om te wonen. De forensenstromen van de grote steden naar het Groene Hart zijn vrij fors. Inwoners van het Groene Hart hebben de mogelijkheid binnen 45 minuten een baan te bereiken in de directe (stedelijke) omgeving (PBL 2014a). Dit is voor 80 procent van de Nederlanders een voorwaarde voor een woonlocatie (De Groot et al. 2010). Wel is binnen het Groene Hart de bereikbaarheid in het zuidoosten beperkter (Raspe & Van Dongen 2013). Iets minder dan de helft van de 270.000 forensen van het Groene Hart reist dagelijks voor een baan naar de omliggende steden, voornamelijk naar Amsterdam en Utrecht en bijhorende metropoolregio's.
Op 1 januari 2015 woonden er 726.541 inwoners in de Groene Hart-gemeenten. Twee derde van de inwoners van het Groene Hart die verhuizen, blijven in het Groene Hart wonen. Voor de Randstedelingen die naar het Groene Hart verhuizen, blijken de gemeenten in het Hollands-Utrechts plassengebied het aantrekkelijkste woongebied, naast de drie steden Gouda, Woerden en Alphen aan den Rijn.

2.1 Een aantrekkelijke leefomgeving

Het Groene Hart wordt zowel door de inwoners als bezoekers van het gebied gezien als een prettige omgeving om te wonen en te recreëren. Vooral de ligging van het gebied binnen de stedelijke invloedssfeer van de Randstad maakt het gebied aantrekkelijk. Het bewonersaantal groeit in de meeste gemeenten, vooral van die in de directe omgeving van de grote steden. Ook het feit dat er in de nabijheid van het Groene Hart veel banen te vinden zijn, draagt bij aan de aantrekkingskracht.
Vanouds bepaalt de landbouw het karakter van het Groene Hart. Niet alleen omdat het grootste deel van het Groene Hart landbouwgebied is, maar vooral omdat de landbouw een keten aan activiteiten met zich mee brengt; kunstmest en veevoer worden aangevoerd, melk, kaas, slachtdieren, bloemen en kweekbomen worden verhandeld en afgevoerd, nieuwe machines worden gefinancierd. In het Groene Hart wonen genoeg mensen om dergelijk werk te verrichten. In het kielzog van de agrarische sector zijn de groot- en detailhandel, de logistieke sector en zakelijke dienstverlening dan ook pijlers geworden van de economie in het Groene Hart (Rabobank 2012).
In het landelijk gebied vestigen zich veel nieuwe bedrijven in vrijkomende agrarische panden. Deze bedrijven starten als kleine ondernemingen, maar groeien snel, vaak met aanzienlijke gevolgen voor de directe omgeving, zoals onveiligheid op de wegen door toenemend aantrekkend verkeer (RPB 2005). Zo bezorgt de groeiende transportsector in de Alblasserwaard overlast op landwegen. De bestaande infrastructuur van het Groene Hart is namelijk lang niet altijd ingericht op de schaalvergroting en bijbehorende zware machines waar de moderne transportketen om vraagt. De slappe bodem en bestaande smalle wegen verdragen de zware vrachtwagens niet goed.

2.2 Een gevarieerd aanbod van cultuur en natuur

Het landelijk gebied van het Groene Hart wordt geroemd in binnen- en buitenland. Bekend zijn cultuurhistorische monumenten, zoals Kinderdijk en de forten van de Oude en Nieuwe Hollandse Waterlinie, de Stelling van Amsterdam en De Limes.
Het karakteristieke polderlandschap met zijn zogeheten slagenverkaveling wordt weergegeven in menig fotoboek en wordt beschreven in vakliteratuur (onder andere Borger 2003; Farjon et al. 2001; Haartsen 2012; Abrahamse et al. 2012). In het recente boek *1000 jaar Amsterdam* (Feddes 2014) wordt het ontstaan en de ontginningshistorie van deze verkavelingsvorm rond Amsterdam uitgebreid beschreven. Ten slotte is deze zeldzame verkavelingsvorm onderdeel van de Canon van het Nederlandse Landschap, waarin wordt verwezen naar grote laagveenpolders in de delta (Blerck & Harsema 2008).

Het Groene Hart heeft bijzondere kwaliteiten die door het internationale publiek wordt gewaardeerd. Drie van de tien Nederlandse werelderfgoederen liggen in het Groene Hart: de molens van Kinderdijk; de stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Voor de Romeinse Limes is de werelderfgoedstatus in aanvraag. Het (inter)nationale publiek waardeert daarnaast het typische Hollandse polderlandschap.

Het Groene Hart is van internationale en regionale betekenis

Werelderfgoed en historische steden

Stelling van Amsterdam
Nieuwe Hollandse Waterlinie
De Limes
Oude Hollandse Waterlinie
Historische dorpen
Kinderdijk

Historisch verkavelingspatroon

Gebied met gave strokenverkaveling

Natuurwaarden

Weidengebieden
Natura 2000 gebieden

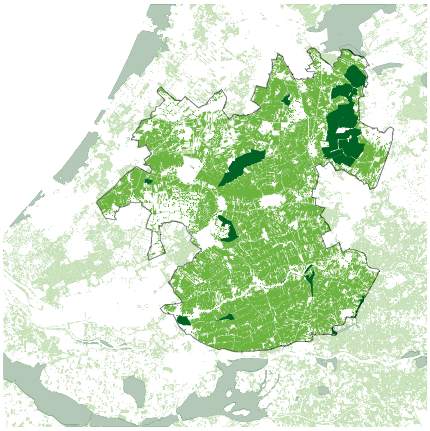

Recreatie

TOP locatie
plassen

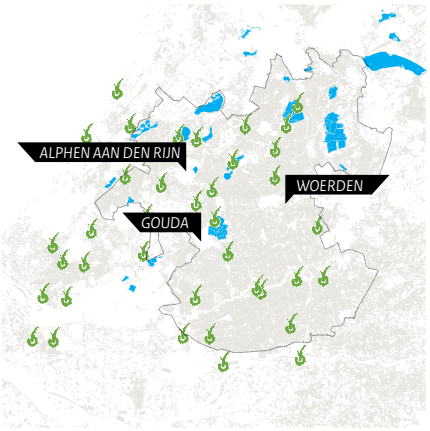

Bron: PBL, LGN, Stichting TOP Routenetwerken

De ontginning van de grond ging volgens een vaste maatvoering (slagen) die heeft geresulteerd in een geometrisch patroon dat wereldwijd zeldzaam is.
Ook de natuurwaarde van het Groene Hart wordt internationaal gewaardeerd en beschermd. Het Groene Hart is het Hart van de Rijn/Maas-delta, een van de grootste delta's van Europa. De meeste delta's bevatten internationaal belangrijke natuurgebieden, vaak wetlands. Andere grote delta's in Europa zijn de Donau, de Po, de Rhône en de Wolga. De belangrijkste wetlands in het Groene Hart zijn beschermd door Europese wetgeving onder Natura 2000. Vooral het typische laagveenmoeras en de graslanden met weidevogels hebben natuurwaarde. De voormalige veenontginningsplassen vormen nu de belangrijkste stukken natuurgebied.
Voor toeristen bevat het Groene Hart typisch Nederlandse attracties: Kinderdijk, de kaasmarkten van Gouda en Woerden en het Hollandse polderlandschap staan in de top 10 van 'Must See Holland' (Huizer 2013). Ze worden jaarlijks door grote groepen buitenlandse toeristen aangedaan, vaak allemaal in één dagtocht per touringcar. Toeristen uit de buurlanden (Duitsland, België en Engeland) trekken vooral naar de plassen, waar veel recreatiewoningen staan. Voor de Nederlandse recreanten biedt het Groene Hart een groene, weidse ruimte om te fietsen, wandelen en varen. En het biedt vele vormen van dagattracties, zowel grootschalig – met de parken Avifauna en Archeon bij Alpen aan de Rijn – als kleinschalig bij de boer. De laatste jaren hebben zowel overheden als boeren ruim geïnvesteerd in het verbeteren van recreatievoorzieningen en -netwerken. In het hele gebied zijn toeristische overstappunten (TOP's) geplaatst en markeringen aangebracht voor een wandel-, fiets- en sloepenknooppuntennetwerk. Nogal wat agrarische bedrijven hebben (vaak met subsidie) op burgers gerichte activiteiten ontwikkeld, zoals het rustpunteninitiatief van de agrarische natuurvereniging in het buitengebied tussen Abcoude en Lopik. De boeren zien dit duidelijk als nevenactiviteiten: 'De koeien en de boerderij komen natuurlijk altijd op de eerste plaats', vertelt een boer.
Ondernemers en bestuurders steken energie in het ontwikkelen van recreatieplannen voor het gebied, maar stuiten daarbij soms ook op factoren die buiten hun macht liggen. Zo koestert een aanzienlijk deel van de bewoners van het Groene Hart de zondagsrust, wat zich slecht verhoudt met de wens van de Randstedeling om juist op zijn vrije zondag te recreëren in het groen. En de door de Rijksoverheid afgedwongen verzakelijking en privatisering van een organisatie als Staatsbosbeheer, maakt dat zo'n organisatie veel meer dan vroeger haar eigen keuzes maakt. Het lokale bestuur heeft daar minder vat op dan vroeger.
De dagtoerist uit de Randstad gebruikt het Groene Hart voornamelijk om te recreëren aan de vele plassen en om te fietsen, wandelen en varen. Een deel van de (laagveen) natuur wordt beschermd door Europese wetgeving onder Natura 2000. De overige natuurwaarde bestaat vooral uit (agrarische) veenweiden, waar kwetsbare boerenlandvogels foerageren en broeden.

Bodemdaling door ontwatering van het veen heeft het landschap gevormd

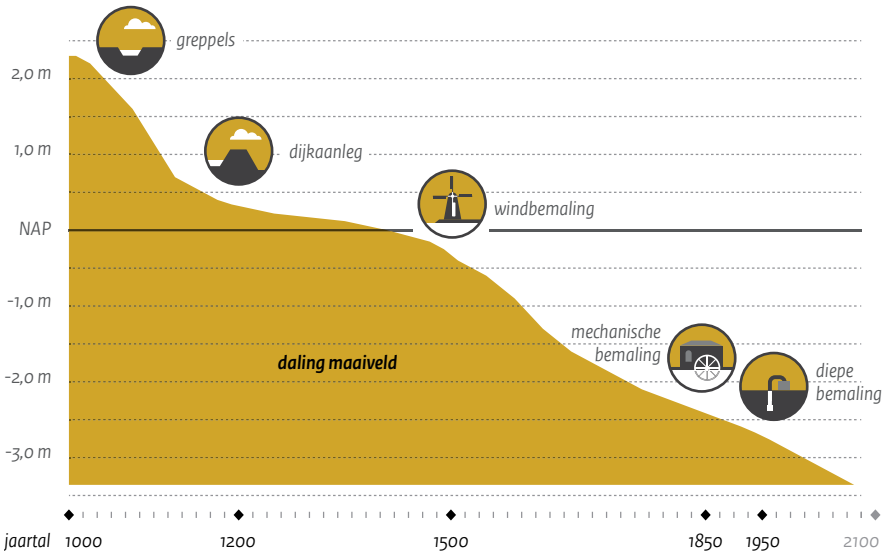

Bron: Hollands Noorderkwartier

De toegepaste ontwateringstechniek bepaalt de snelheid waarmee de bodem daalt en de grootte van het in cultuur gebrachte areaal (Schreijer et al. 2012). In het Groene Hart lagen oorspronkelijk veel hoogveengebieden (hoog-gelegen veen dat door regenwater wordt gevoed). Door in deze veengebieden greppels te graven liep het water vanzelf weg naar de omliggende laaggelegen gebieden die kleiig en zandig waren. Toen dit vrije verval niet langer mogelijk was omdat de hoogteverschillen waren verdwenen, bleef het land lang zeer nat. Hierdoor waren de landbouwmogelijkheden beperkt tot extensieve melkveehouderij. Dit was overigens deels ook een keuze om de grond vruchtbaar te houden. De uitvinding en grootschalige toepassing van de windmolen in de vijftiende eeuw bracht hier verandering in. Men kon nu grote plassen inpolderen en het waterpeil in de veengebieden verder omlaag brengen, waardoor de intensiviteit en daardoor rentabiliteit van de landbouw sterk groeide. De uitvinding van het stoomgemaal (en later het elektrische gemaal) zorgde ervoor dat er meer gebieden konden worden ontwaterd en de overgebleven veengebieden in beheer werden gebracht.

2.3 De dalende veenbodem vormt het landschap, maar zorgt ook voor problemen

Belangrijk kenmerk van het Groene Hart is dat een groot deel van de huidige bodem bestaat uit laagveen; op sommige plaatsen is er een doorlopende laag van meer dan 4 meter dik. Mensen die er wonen en werken zijn ervan doordrongen dat het veengebied daalt. De bodemdaling heeft geleid tot het iconische 'Hollandse landschap': in de diepe polders staan de windmolens langs de boezemwateren hoog in het landschap.

De keerzijde van dit landschap zijn de aanzienlijke en toenemende beheerkosten voor alle partijen in het gebied. De bodemdaling leidt tot hogere kosten voor de waterbeheerder, onder andere voor het wegpompen van water bij piekbuien en voor het aanleggen van extra stuwen, kaden en verhogen van de keringen. De gemeente krijgt steeds vaker te maken met extra kosten voor herstel van verzakkende riolering en bestrating. En voor de grondeigenaar en bewoner nemen de herstelkosten van de schade door verzakkende huizen en tuinen toe. Zolang de hoogte van het slootpeil is gekoppeld aan de daling van het veen, nemen de kosten van peilbeheer in de toekomst naar verwachting fors toe. Een drastische aanpassing van het peilbeheer zal grote maatschappelijke gevolgen hebben. Op deze problematiek en een uitleg van de processen en de gevolgen van bodemdaling gaan we in hoofdstuk vier nader in.

2.4 Wensen van mensen in het Groene Hart

Voor de inwoners is het Groene Hart hun dagelijkse omgeving. Het is het gebied waar zij wonen, waar ze hun bedrijf voeren, waar ze recreëren, of waar ze doorheen rijden en uitzicht op hebben. De meeste inwoners waarderen 'hun' Groene Hart. Dit blijkt onder andere uit de vele actiegroepen, natuurverenigingen en stichtingen die het gebied rijk is. Het beeld dat ontstaat als je de uitspraken van de verschillende belanghebbenden (stakeholders) naast elkaar legt, is er dan ook een van betrokkenheid én versnippering. De 'energieke samenleving' (PBL 2011) is te herkennen in het Groene Hart.
Veel stakeholders willen handelen en veranderen; zij worden graag aangesproken op hun innovatieve ideeën en de kracht van hun netwerk. Dat een duurzaam Groen Hart daarbij het uiteindelijke doel is, is voor geen van hen eigenlijk nog punt van discussie. Belanghebbenden verschillen wel van mening over de precieze invulling van duurzaamheid, over welke gebieden en kwaliteiten belangrijk zijn om te behouden en wat er op korte en lange termijn gedaan moet worden. Klassiek is de tegenstelling tussen de boeren – de groep die het Groene Hart grotendeels zijn huidige aanzien heeft gegeven – en de natuurliefhebbers. Soms valt die tegenstelling te overbruggen (bijvoorbeeld door een natuurcamping op het boerenerf te starten), maar het is een illusie om te denken dat alle tegenstellingen door slimme combinaties oplosbaar zullen zijn. Een andere tegenstelling is die van rustig wonen in het groen dat zich slecht verhoudt tot drukke verkeersstromen – maar het alternatief: wonen in een vergrijzend, nauwelijks bereikbaar gebied is evengoed onaantrekkelijk. Ook is er een tegenstelling tussen wie betaalt en wie profiteert van investeringen. Flink betalen voor het kunstmatig laag houden van het waterpeil terwijl bewoners daar zelf nauwelijks voordeel van ondervinden - sterker nog, terwijl hun huis erdoor verzakt – zal voor bewoners van de dorpen in het veen steeds moeilijker te verteren worden. Boeren en natuurbeheerders trekken de definitie van 'natuur' en 'economisch rendement' naar zichzelf toe. Randstedelingen profiteren van én betalen voor het Groene Hart, maar worden zelden uitgenodigd om mee te praten over de inrichting van het gebied. Ten slotte zijn er bestuurlijke tegenstellingen. Gemeenten werken op sommige terreinen (stevig) samen, bijvoorbeeld in de promotie van het Groene Hart voor recreatie en toerisme en kennis-

Wensen van stakeholders in de veengebieden

Boer:
'De agrarische sector heeft door de eeuwen heen de streek mede gevormd tot wat die nu is. [...] Samen willen we dat ook de volgende generatie nog kan wonen, werken en recreëren in een uniek gebied met een karakteristiek landschap.'

Provincie:
'Er bestaat een waaier aan initiatieven in het Groene Hart. Maar de trekkers daarvan kloppen allemaal apart bij de provincie aan.'

Actieve burger:
'Niet elke gemeente hoeft dezelfde voorzieningen te hebben! Dat leidt maar tot lelijke en onderbenutte bedrijventerreinen.'

Belangen-vertegenwoordiger:
'Met opnieuw praten over visie komen we niet verder. Er liggen al zoveel prachtige plannen waar niets mee gebeurt!'

Waterschap:
'Bodemdaling is een grote kostenpost, maar technisch voorzien we de komende decennia geen problemen. Alleen al het behoud van bestaande infrastructuur jaagt vooral de veengemeentes op hoge kosten. Peilbeheer is politiek.'

Boer:
'Landbouw in het Groene Hart is geen museumactie, het is een economische activiteit.'

Recreatieorganisatie:
'Het Groene Hart kan niet zonder de stad en de stad niet zonder een mooi open groen hart. Investeer in aantrekkelijke stad-landrelaties om zo 7 miljoen mensen te laten genieten van een park om de hoek.'

Actieve burger:
'Decentralisatie biedt kan-sen in het Groene Hart, maar werkt ook cliëntelisme in de hand.'

Natuurorganisatie:
'Ik wil het niet hebben over agrarisch natuurbeheer, ik wil het hebben over echte natuur!'

Het Groene Hart kent verschillende partijen (machten) die in een samenspel de ontwikkelingen in het gebied sturen. Naast formele machthebbers – gemeenten, waterschappen en provincies – zijn dit institutionele belangenbehartigers zoals natuurmonumenten, particulieren zoals boeren of bedrijven, en de bewoners van het gebied. Elke partij heeft wensen, angsten en meningen over het Groene Hart.

deling omtrent bodemdaling. Tegelijkertijd vangen ze elkaar net zo gemakkelijk vliegen af, als ze denken daar hun lokale economie mee te steunen.
Waar tegenstellingen blijven bestaan, is het aan de politiek om de belangen af te wegen aan de hand van een heldere visie op de toekomst van het gebied en de weg daar naar toe. Een actueel voorbeeld hiervan is het in maart 2015 opgestelde Koersdocument in het gebied Hollandse Oude Rijn en omgeving (HOREO) door de betrokken gemeenten. Ook de energieke samenleving vraagt om een kader en regie, om mensen die verantwoordelijkheid nemen voor de balans tussen de belangen. Dat maakt de vraag actueel hoe bestuurders de potentie van die energieke samenleving gaan organiseren, juist nu er een decentralisatiegolf over het Nederlandse bestuurlijke landschap trekt.